

Drewniane budynki mieszkalne na Kielecczyźnie

Olga Skoczylas

*Samodzielna Pracownia Architektoniczna, Wydział Budownictwa i Architektury,
Politechnika Lubelska, e-mail: o.skoczylas@pollub.pl*

Streszczenie: W artykule zebrano cechy chałup występujących najczęściej i rzadziej w regionie Kielecczyzny. Określono obszar jaki jest brany pod uwagę w artykule. Zebrano podstawowe rodzaje podziału chat polskich i wybrano ten podział, który pozwala na zastosowanie go do potrzeb tej publikacji. Następnie na podstawie literatury i fotografii wybrano reprezentatywne dla danych typów cechy.

Słowa kluczowe: budownictwo ludowe, kielecczyzna, chałupa wiejska, chata drewniana.

1. Wstęp

Jeszcze w latach sześćdziesiątych na wsi istniało ponad 72% budynków sprzed II wojny światowej, a na terenach środkowej i wschodnio-południowej Polski przeważały budynki drewniane stawiane według tradycyjnej technologii (około 70–85%) [1]. Obecnie ze względu na zmiany cywilizacyjne obiekty budownictwa ludowego, zwłaszcza mieszkalne znikają z krajobrazu Polski, a zastępowane są budynkami najczęściej pozbawionymi regionalnych cech.

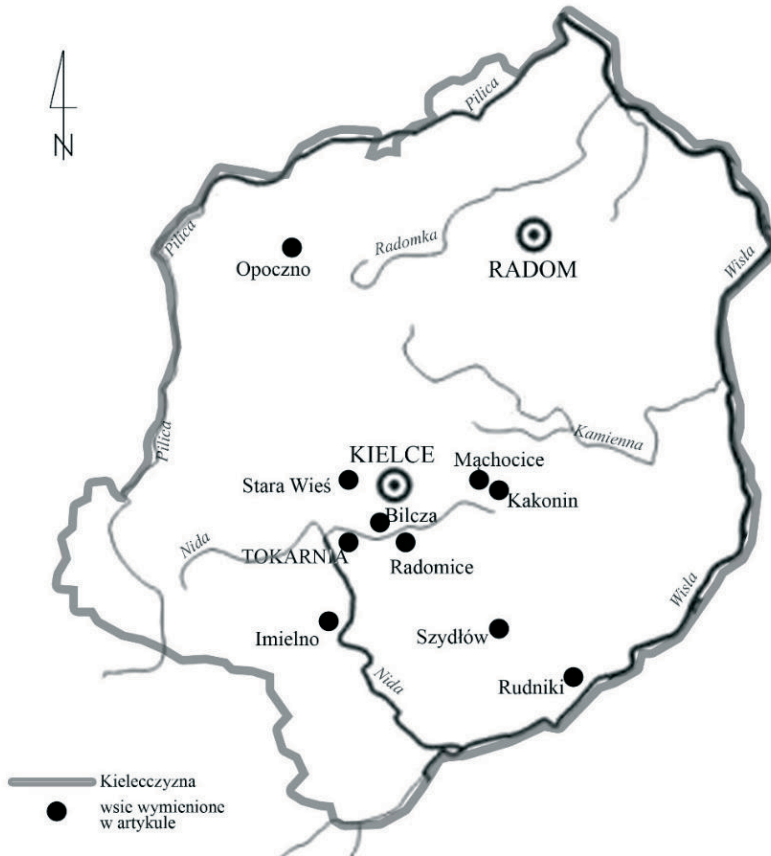
Dlatego tak ważne jest, by dokumentować to, co jeszcze pozostało i poszukiwać informacji w archiwalnych źródłach.

W artykule zebrano cechy chałup z regionu Kielecczyzny na podstawie zdjęć i systematyki opisanej w literaturze. Nie brano pod uwagę budynków murowanych ani współczesnych, nie noszących śladów architektury regionalnej, pochyłono się za to nad, nie tyle prymitywną, co raczej „niewykształconą”, ludową architekturą.

2. Kielecczyzna

Obszar będący przedmiotem zainteresowania niniejszego artykułu położony jest między naturalnymi granicami - rzekami Pilicą od północy i zachodu oraz Wisłą od strony wschodniej i południa.

Jest to obszar większy niż obecne województwo świętokrzyskie, ale w dużej mierze pokrywający się z granicami województwa kieleckiego w czasach międzywojennych (bez uwzględnienia terenów położonych na zachód od Pilicy), gdyż, jak pisze Reinfuss [2], pomimo dużych różnic np. w ludowych strojach, podział nie jest odczuwalny w zakresie budownictwa. Podobnie uważa Tłoczek, twierdząc, że region architektoniczny to obszar, na którym jako dominujące występują formy budowlane i plastyczne o cechach podobnych, właściwych tylko dla tego regionu, chociaż on oddziela regiony architektoniczne opoczyński i kielecki, umieszczając je w geograficznym regionie Pasa Starych Gór i Wyżyn.

Rys. 1. Poglądowa mapa pokazująca zasięg regionu architektonicznego Kielecczyzna wraz z rozmieszczeniem miejscowości wymienionych w artykule (opracowanie własne)

3. Typy chałup drewnianych

Jan Karłowicz [3] ogólnie dzieli chaty na 2 typy – najczęstszy i rzadszy. Typ najczęstszy stanowi chałupa dwuizbowa, z izbą czarną i paleniskiem oraz z izbą białą lub komorą, przedzielone sienią, o wejściu symetrycznym w ścianie frontowej. Typ rzadszy posiada wejście w ścianie szczytowej, a sień, izba i komora znajdują się w amfiladzie w układzie jednotraktowym. Czasem w typie rzadszym występują podcienia. Podobny podział (na typ najczęstszy i rzadszy) można zastosować do konkretnych regionów architektonicznych, przy czym należy zwracać większą uwagę na elementy występujące tylko lokalnie, wyróżniające dany region od innych, np. na detale architektoniczne.

W literaturze etnograficznej można znaleźć podział chat na wąskofrontowe – z wejściem umieszczonym w ścianie szczytowej oraz szerokofrontowe, czyli z wejściem ulokowanym w ścianie dłuższej.

Ludwik Puszet [4] w „Studiach nad polskim budownictwem drewnianym” wyodrębnił dwa typy budynków mieszkalnych. Pierwszy z nich to chałupa symetryczna, dwuizbowa, a drugi typ to chata jednoizbowa, posiadająca sień, izbę i komorę. Dodatkowo Puszet wprowadził podział w obrębie drugiego typu ze względu na regionalne różnice. Wyodrębnił południową część Polski jako tą, gdzie częściej występuje wejście od strony szczytowej,

zwłaszcza w kujawsko-pomorskim oraz północną część z częściej występującym wejściem od ściany frontowej, przy czym z zaznaczeniem, że jest to wejście usytuowane asymetrycznie (w szczególności ten typ występuje na ziemiach śląsko-spiskich).

Bardziej rozbudowanym podziałem jest ten stworzony przez Ignacego Tłoczka. Wyodrębnia on 4 podstawowe typy chałup: jednotraktowe, półotraktowe, dwotraktowe i dośrodkowe.

W niniejszym artykule spróbowano określić regionalne typy wg podziału Karłowicza, jako najbardziej podstawowego i najczytelniejszego sposobu podziału – czyli najczęstszy i rzadszy typ chałup Kielecczyzny.

4. Charakterystyka chat

I tak wydaje się, że na Kielecczyźnie najczęstszym typem jest chałupa drewniana szerokofrontowa (z wejściem w ścianie dłuższej), z sienią umieszczoną centralnie albo niesymetrycznie, bliżej jednej ze ścian szczytowych, do której z jednej strony przylega izba a z drugiej komora. Dobrym przykładem takiej budowli jest chałupa z Szydłowa wybudowana w 1705 roku, obecnie znajdująca się w oddziale Muzeum Wsi Kieleckiej w Parku Etnograficznym w Tokarni [5].

Fot. 1. Chałupa z Szydłowa – prawdopodobnie najstarszy przykład tego typu budownictwa ludowego. Dobrze widoczna jest konstrukcja na węgiel, wejście od strony szerszej ściany oraz mieszane pokrycie czterospadowego dachu. Autor: Muzeum Wsi Kieleckiej

Rzadszym typem mogłyby być budynki murowane, jednakże nie są one przedmiotem tego artykułu. Dlatego też za typ rzadziej spotykany należy przyjąć, starszą od poprzedniego typu, chatę drewnianą z drzwiami wejściowymi od strony ściany szczytowej, tzw. chałupę wąskofrontową. W dłuższej ścianie budynku od strony zlokalizowane były wtedy drzwi do komory, które odgrywały rolę drogi ewakuacyjnej w trakcie pożaru. Najbardziej prymitywną, niespotykaną już obecnie, formą budownictwa mieszkalnego na kielecczyźnie były chałupy o jednym wnętrzu, przy których czasem dobudowywano wolnostojącą sień.

Domy budowane były z grubych bali, o konstrukcji zrębowej „na obłap”, czyli nakładkę dwustronną prostą, o nieregularnie wystających ostatekach, których długość docho-

dziła nawet do 50–80 cm. Powszechna była też konstrukcja „na słup” (czyli sumikowo-łatkowa) na terenach o mniejszym stopniu zalesienia, np. w Imielnie. Późniejszą konstrukcją jest węgiel na tzw. „rybi ogon” (albo jaskółczy), zwykle o ściętych i wyrównanych ostatkach. Przykładem chaty o takiej konstrukcji jest chałupa z 1860 roku w Rudnikach.

Najczęściej występowały dachy czterospadowe o konstrukcji krokwiowej, pokryte słomą o poszyciu gładkim i schodkowym. Z uwagi na potrzebną mniejszą ilość słomy nawet częściej układana ona była na gładko, ewentualnie stosowano pokrycie mieszane, gdzie jedynie na krawędziach słoma układana jest schodkowo (tak jak w wyżej wymienionej chałupie z Szydłowa). Rzadziej występującym pokryciem jest gont. Znaleźć go można zwłaszcza na terenie Gór Świętokrzyskich, a także w północnej części powiatu opatowskiego. Przykładem chałupy pokrytej gontem jest znajdująca się na trasie Świętokrzyskiego Szlaku Architektury Drewnianej chałupa w Kakoninie [6]. Rzadko występują też dachy naczółkowe o ściętym pionowo szczycie.

Bardzo ważne w kształtowaniu odrębności i nadawaniu lokalnego charakteru są detale architektoniczne, takie jak okna, drzwi, sposoby zdobienia chałup, proporcje i dekoracje zrębu, a także rozplanowanie wnętrza.

Według Pieczul [7] w starszych chałupach stosunek zrębu do dachu wynosił 1:2, a nawet 1:2,5, co sprawiało, że chaty wydawały się smuklejsze i bardziej wyniosłe, a w nowszych ten stosunek wynosi 1:1. Potwierdza to Reinfuss [2], podając jako najczęściej występującą proporcję widocznej części zrębu do dachu 1:1 lub 1:1,3, co tłumaczy ogólnym trendem do obniżania wysokości dachu w budynkach, bardzo rzadko występującą proporcję 1:1,5, a wyjątkowo 1:2 w chałupach stawianych około połowy XIX wieku, które są reliktywnym przykładem obowiązujących dawniej proporcji.

W budynkach, gdzie ściany węglowe są na obłap z wystającymi ostatkami ciekawym i nieoczywistym detalem są rytmy tworzone przez ostatki. Dodatkowo podkreślają one rozplanowanie wewnętrzznego podziału domu. Jako że ta konstrukcja występuje w znacznym obszarze kieleccyżny, można uszeregować ją do najczęstszego typu chałup tego regionu. Dużo jest takich przykładów chat, np. wcześniej wymieniane chałupa z Szydłowa czy chałupa w Kakoninie, a także w Radomicach i innych.

Do tej grupy należy też dołączyć okna dwudzielne, z sześcioma lub czterema szybami, posiadające zawiasy umożliwiające otwieranie. Równie charakterystyczne i często występujące, zwłaszcza w budynkach z XIX wieku, są okna bliźniacze, osadzone po dwa w bardzo bliskiej odległości (kilku lub kilkunastu centymetrów) przy sobie lub w bezpośrednim sąsiedztwie, np. w chałupie z 1870 roku w Starej Wsi. Futryny tych okien malowane są w dwóch kolorach - na brązowo i biało lub zielono. Ten zabieg pozwala łatwo optycznie oddzielić okno. Najczęściej izba posiadała dwa okna, które były lokalizowane na dwóch różnych ścianach (na przeciwległych lub ścianach sąsiadujących ze sobą). Rzadszym typem są okna mniejsze i nieotwieralne. Jest to związane z tym, że jest to starsza konstrukcja i z biegiem czasu takie okna zostały wymienione na te z możliwością otworzenia ich.

Do rzadko występujących detali należy dodać także ozdoby umieszczane na dolnej i górnej krawędzi okna. Są to wyrzynane z desek, bogato profilowane, nawet ażurowane, zazwyczaj o motywach geometrycznych dekoracje. Ten rodzaj upiększania domu był bardziej rozwinięty w północnej części regionu.

Często malowano ściany wapnem z dodatkiem niebieskiej farby. Szczególnie w okolicy Opoczna i Radomia, gdzie silniejsze są wpływy Mazowsza, można było zobaczyć na ścianach domów prymitywne malunki w kształcie poziomych falistych lub zygzakowatych linii, kratek lub kolistych plam. Rzadziej występowały motywy roślinne takie jak kwiatony czy różgi. W niektórych wsiach bliżej Gór Świętokrzyskich (np. Mąchocice, Bilcza) bielono tylko ściany izby, pozostawiając sieni i komorę niemalowaną.

5. Podsumowanie

Prokopek zauważył, że nie udało się zachować tradycyjnych form architektury ludowej we współczesnym budownictwie wsi, pomimo wielu prób podejmowanych przede wszystkim przez architektów. Jako wyjątek podał tzw. styl zakopiański wzorowany na budownictwie podhalańskim. Podobnie Reinfuss już w 1971 roku ubolewa nad stanem zachowania tradycyjnego budownictwa ludowego na Kielecczyźnie. Podaje przykład domu w Smagorzowie, który został rozebrany w 1949 roku, a był unikalnym przykładem chałupy ze szczytowym podcieniem słupowym. Zwraca on uwagę, że większość budynków o zabytkowych cechach albo należy do ludzi starszych i ubogich, którzy nie mając możliwości przeprowadzenia remontu dopuszczają budynki do stanu ruiny, albo będą rozebrane, ponieważ właściciele budują nowe domy, a drewniane chałupy kupią właściciele wapienników, by w ten sposób pozyskaniem drewnem opalać piece. W ten dramatyczny wręcz sposób ukazywał on potrzebę budowy muzeum skansenowskiego na terenie ówczesnego województwa kieleckiego.

Dzisiaj drewniana architektura wsi Kielecczyzny jest u progu całkowitej likwidacji. Są wsie, gdzie w ogóle nie ma już drewnianych chałup, są takie gdzie pozostały już nieliczne, zazwyczaj zamieszkiwane przez ludzi starszych, pragnących dożyć swych dni „pod tym samym dachem”, pod którym przyszli na świat – a dach już często jest zmieniony na ten pokryty blachą, dachówką lub eternitem. Zanik drewnianej zabudowy polskiej wsi jest procesem o cywilizacyjnych przyczynach – dlatego jest nie do zatrzymania.

Po ponad 40 latach od rozpaczliwego apelu Reinfussa w Parku Etnograficznym Muzeum Wsi Kieleckiej w Tokarni znajduje się wiele obiektów architektury drewnianej, zarówno domów jak i budynków o innych funkcjach. Skansen odwiedza wiele osób, mogących doświadczyć klimatu wsi Kielecczyzny. W 1976 roku otworzono Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu, które to również odtwarza wieś z terenów dawnego województwa kieleckiego. Oprócz tych skansenów stworzone zostały punkty etnograficzne, wpisano niektóre obiekty do rejestru zabytków zostawiając je in situ, np. w Bielinie, Bodzentynie, Kakoninie. Utworzono Świętokrzyski Szlak Architektury Drewnianej, oprowadzający turystów po 5 trasach eksponując najcenniejsze obiekty.

Literatura

- 1 Prokopek M. *Budownictwo ludowe w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1976.
- 2 Reinfuss R. *Z badań nad budownictwem ludowym w województwie kieleckim*, Polska Sztuka Ludowa, 1971, nr.2, s. 67-78.
- 3 Karłowicz J. *Chata polska*, Warszawa, 1884.
- 4 Puszet L. *Studia nad polskim budownictwem drewnianym*, Kraków, 1904.
- 5 Muzeum Wsi Kieleckiej - Strona Internetowa, <http://mwk.com.pl/>, data dostępu 05.06.2015.
- 6 Mirowski R. *Świętokrzyski Szlak Architektury Drewnianej*, Wydawnictwo GLOB-TOUR, Kielce.
- 7 Pieczul I. *Budownictwo ludowe ziemi kieleckiej*, Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne, Kraków, 1972.

Wooden residential buildings in the Kielce Region

Olga Skoczylas

*Independent Laboratory of Architecture, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Lublin University of Technology, e-mail: o.skoczylas@pollub.pl*

Abstract: The article summarized the characteristics features of cottages are the most frequently and less frequently in the region of Kielce. In article were specified the area to be taken into consideration in the article. Were collected basic types of division of Polish cottages and chosen this classification, which allows to use it to the needs of this publication. Then, based on the literature and photographs were selected representative features of each type.

Keywords: folk architecture, the Kielce Region, country cottage, wooden cottage.